

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง ศฤงคารรสในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ เพื่อศึกษาศฤงคารรสในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวนทั้งสิ้น 64 ตอน จากผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์สามารถสรุปผลการศึกษา อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีทั้ง 64 ตอนนั้น ผลจากการศึกษาพบว่าเรื่องวรรณคดีทั้ง 64 ตอน ปรากฏศฤงคารรส คือ รสแห่งความรักในทุกๆตอน ซึ่งแต่ละตอนก็มีรูปแบบของความรักและประเภทของความรักที่แบ่งตามทฤษฎีศฤงคารรสของ กุสุมา รักษมณี แตกต่างกันไปซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ศฤงคารรสที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีทั้ง 64 ตอน มีรูปแบบความรักที่สามารถสรุปได้ คือ ความรักต่อบุคคล แบ่งเป็น ความรักต่อทายาท ความรักต่อบุพการี ความรักต่อญาติพี่น้องและความรักต่อเพศตรงข้าม

ความรักต่อทายาท คือความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูกที่ถือกำเนิดโดยตรง ดังเช่น ความรักของท้าวสุทนต์และนางปทุมเกสรที่มีต่อพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ความรักของท้าวสิลราชและนางมณฑาที่มีต่อนางสุวรรณมาลี ความรักของท้าวทศวงศ์และมเหสีที่มีต่อนางเกษรา ความรักของท้าวสุริโยไทและนางจันทรวดีที่มีต่อห้อยไชยและนางสาวคนธ์ ความรักของเจ้าลังกาที่มีต่ออุศเรนและนางละเวงวันพา ความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อสินสมุทร สุนดาครและนางสร้อยสุวรรณ จันทร์สุดา ความรักของศรีสุวรรณและนางเกษราที่มีต่อนางอรุณรัสมิ และความรักของนางเงือกที่มีต่อสุนดาคร

นอกจากความรักของพ่อแม่ที่มีต่อทายาทโดยตรงแล้ว ยังกล่าวถึงความรักที่พ่อแม่มีต่อลูกเพียงแต่มิได้เป็นบุตรในสายเลือดแต่ก็รักประดุจเป็นบุตรในสายเลือด ดังเช่น ความรักที่นางสุวรรณมาลิมิต่อสินสมุทรผู้เป็นลูกบุญธรรม ความรักของท้าวสุริโยไทที่มีต่อสุนดาครผู้เป็นลูกบุญธรรม

ความรักต่อบุพการี คือความรักที่ถูกมีต่อพ่อแม่ เช่น ความรักของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณที่มีต่อท้าวสุทัศน์และนางปทุมเกสรผู้เป็นบิดามารดา ความรักของนางสุวรรณมาลีที่มีต่อท้าวสิริราช ความรักของสินสมุทรที่มีต่อพระอภัยมณีและนางผีเสื้อสมุทรผู้เป็นบิดามารดา ความรักของสุดาสครที่มีต่อพระอภัยมณีและนางเงือกผู้เป็นบิดาและมารดา ความรักของนางละเวงวันพาที่มีต่อเจ้าลังกา ผู้เป็นบิดา

นอกจากความรักต่อบุพการีที่เป็นสายเลือดเดียวกันแล้ว ยังปรากฏความรักบุพการีที่ไม่ใช่สายเลือดเดียวกัน แต่รักประดุจสายเลือดเดียวกัน ดังเช่น ความรักของสินสมุทรที่มีต่อนางสุวรรณมาลีผู้เป็นแม่บุญธรรม ความรักของสุดาสครที่มีต่อท้าวสุริโยไทและนางจันทราวดีผู้เป็นพ่อแม่บุญธรรม

ความรักต่อญาติพี่น้อง คือ ความรักที่มีระหว่างพี่น้อง เช่น ความรักของพระอภัยมณีกับศรีสุวรรณ ความรักระหว่างสินสมุทรกับสุดาสคร นอกจากนี้ยังปรากฏความรักระหว่างพี่น้องที่ไม่ใช่สายเลือดเดียวกัน แต่กลับรักกันประดุจพี่น้องสายเลือดเดียวกัน เช่น ความรักของสุดาสคร หัสไชย และนางเสาวคนธ์ ความรักของนางละเวงวันพาและนางสุวรรณมาลี ความรักของกองทัพที่รบกันระหว่างกรุงลังกากับเมืองผลึก เมื่อยุติการรบแล้ว ทั้งสองเมืองก็รักใคร่ปรองดองกันเหมือนพี่น้อง เมื่อมีการศึกคราใด ทุกเมืองต่างก็อาสาช่วยเมืองที่เป็นญาติกัน

ความรักต่อเพศตรงข้าม คือ ความรักที่มีอารมณ์หรือความรู้สึกทางเพศมาเกี่ยวข้องหรือไม่ก็ได้ ดังเช่น ความรักของศรีสุวรรณกับนางเกษรา ความรักของพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี ความรักของพระอภัยมณีกับนางละเวงวันพา ความรักของสินสมุทรกับนางอรุณรัสมิ ความรักของสุดาสครกับนางเสาวคนธ์ ความรักของหัสไชยกับนางสร้อยสุวรรณ นางจันทร์สุดา ความรักของศรีสุวรรณกับนางรำภาสะหรือความรักของสินสมุทรกับนางยุพาผกา ความรักของสุดาสครกับนางสุลาลีวัน

ตามทฤษฎีศฤงคารรสนั้นได้แบ่งประเภทของศฤงคารรสไว้ว่ามี 2 ประเภท คือ สัมโภคะ และวิประตัภคะ ประเภทแรก สัมโภคะ คือความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกันกับบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นความรักของชายหญิงเมื่อได้อยู่ร่วมกัน เป็นความรักที่สมปรารถนาเพราะเข้าใจกัน หรือผ่านพ้นอุปสรรคมาแล้ว เช่น

ความรักของศรีสุวรรณกับนางเกษรา

ความรักของพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี

ความรักของพระอภัยมณีกับนางละเวง

ความรักของสินสมุทรกับนางอรุณศรีมี

ความรักของสุตศากรกับนางเสวคนธ์

ความรักของหัสไชยกับนางสร้อยสุวรรณนางจันทร์สุดา

ความรักของท้าวสุทัศน์กับนางปทุมเกสร

ความรักของท้าวทศวงศ์กับมเหสี

ความรักของท้าวสุริโยไทกับนางจันทร์วดี

ความรักของพราหมณ์วิเชียรกับนางจกกลณี

ความรักของพราหมณ์โมรากับนางประภาวดี

ความรักของพราหมณ์सानกับนางอุบลศรีมี

ประเภทที่สอง วิประลัมภะ คือ ความรักของผู้ที่อยู่ห่างกันหรือพลัดพรากจากกันกับบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นความรักของชายหญิงที่อยู่ห่างกัน มีความคะนองหาซึ่งกันและกัน เช่น

ความรักของพระอภัยมณีกับนางผีเสื้อสมุทร

ความรักของพระอภัยมณีกับนางเงือก

ความรักของพระอภัยมณีกับนางวาลี

ความรักของศรีสุวรรณกับนางรำภาสะหรี

ความรักของสินสมุทรกับนางอุพาผกา

ความรักของสุตศากรกับนางสุลาลีวัน

อภิปรายผล

ศตยการรสนที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ สัมภोगะและวิประลัมภะ ซึ่งสัมภोगะและวิประลัมภะ ศตยการรสนมีเหตุภาวะหลายเหตุที่ทำให้เกิดความรัก ตามทฤษฎีศตยการรสน ของ กุสุมา รัชมณี (2549) เช่น การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ ดังเช่นความรักของศรีสุวรรณและนางเกษรา ครั้นเมื่อได้พบกันก็เกิดความรู้สึกถูกตาต้องใจ ดังคำกล่าวว่ารักแรกพบ ความรักของศรีสุวรรณและนางเกษราเมื่อได้พบกันนั้นเกิดความรู้สึกรักขึ้นมาทันที ต่างฝ่ายต่างถวิลหาซึ่งกันและกัน เมื่อในยามที่หลับหน้ากันไปแล้วต่างฝ่ายต่างก็คิดถึงกันและกัน มองเห็นอะไร ผิดแผกไปจากเดิม เกิดอาการหงอยเหงาเศร้าสร้อย

ในส่วนความรักของพระอภัยมณีนั้น ขอกล่าวถึงนางสุวรรณมาลีผู้ที่พระอภัยมณีหลงรัก ตั้งแต่ครั้งที่พบและพินฝ่ายอุปสรรคหลายเรื่อง จนสามารถพิชิตใจของนางสุวรรณมาลีได้และ

ได้ครอบครองนาง ตามความเห็นของผู้วิจัยแล้ว นางสุวรรณมาลิก็มองให้พระอภัยมณีไม่น้อย แต่ที่ยังสงวนท่าที่ยังเล่นตัวอยู่นั้นเพราะนางเห็นว่าพระอภัยมณีมีภรรยาอยู่ก่อนแล้ว และในขณะที่ครองเพศดาบสก็พยายามส่งสาขาสื่อความหมายเพื่อเกี้ยวนางสุวรรณมาลี

หลังจากที่พระอภัยมณีขอโดยสารเรือนางสุวรรณมาลีออกจากเกาะแก้วพิสดาร พระอภัยมณีอ้างว่าขอโดยสารกลับไปยังกรุงรัตน แต่ความจริงแล้วพระอภัยมณีอยากไปกับนางสุวรรณมาลีมากกว่า ทั้งที่ในขณะนั้นนางเงือกกำลังตั้งครรภ์ ด้วยข้ออ้างที่บอกกับนางเงือกว่าถ้าไม่ไปกับเรือนางสุวรรณมาลี ก็อาจจะไม่มีโอกาสกลับบ้านเมืองของตน นางเงือกจึงยอมให้พระอภัยมณีไป ครั้นเมื่อถึงเมืองผลึกแล้วพระอภัยมณีก็พยายามเกี้ยวนางสุวรรณมาลี จนนางใจอ่อนยอมอภิเษกเป็นพระมเหสี

เหตุของการเกิดความรักที่เกิดจากความสนิทสนมหรือความผูกพันกันมาก่อน ร่วมทุกข์ร่วมสุขหลังจากนั้นถึงแปรเปลี่ยนเป็นความรัก ดังเช่น ความรักของนางอรุณรัสมิและสินสมุทร ทั้งสองต่างมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้อง นางอรุณรัสมิเป็นบุตรของศรีสุวรรณ ทั้งสองเติบโตมาด้วยกัน ครั้งเมื่อไปรบที่กรุงลังกา นางอรุณรัสมิได้ออกรบร่วมกับสินสมุทร จึงก่อให้เกิดเป็นความรักขึ้นมา เมื่อสงครามยุติลงพระอภัยมณีจัดให้สินสมุทรรักษาภิเษกกับนางอรุณรัสมิ แต่นางอรุณรัสมิไม่ยอมเข้าหอ นางพยายามบ่ายเบี่ยงเพราะนางได้รักษาสัญญาที่ให้ไว้กับนางเสาวคนธ์ ทั้งๆที่นางอรุณรัสมินั้นก็รักสินสมุทรอย่างสุดหัวใจ เมื่อสินสมุทรเกี้ยวพามาๆนางจึงใจอ่อน และยอมเป็นภรรยาของสินสมุทร

ความรักของสุตสาครและนางเสาวคนธ์ ก็เฉกเช่นเดียวกับความรักของสินสมุทร สุตสาครและนางเสาวคนธ์เติบโตมาด้วยกัน ในครั้งแรกก็รักกันฉันพี่น้องแต่ด้วยความรักผูกพันต่าง ๆ ความใกล้ชิดสนิทสนมจึงเกิดเป็นความรัก ครั้งเมื่อจะจัดงานอภิเษกระหว่างสุตสาครและนางเสาวคนธ์นั้น นางไม่ยอมอภิเษกจึงหนีออกจากเมืองการะเวก สุตสาครรู้สึกเสียใจที่ทำให้นางออกจากวังและรีบติดตามหาเพราะเกรงว่านางเสาวคนธ์จะหนีไปไกล เหตุที่นางเสาวคนธ์หนีนั้นเพราะน้อยใจที่สุตสาครมีภรรยาคือนางสุลาลีวัน และคิดว่าสุตสาครไม่รักนาง ครั้นเมื่อสุตสาครตามหานาง พบนางจึงเข้าใจว่าสุตสาครรักนาง

เหตุก่อให้เกิดรักที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีอีกอย่างหนึ่งคือ การต้องมนต์เสน่ห์นางละเวงได้ทำมนต์เสน่ห์ใส่ให้พระอภัยมณีหลงรักแล้วทิ้งกองทัพบาอยู่กับนางที่กรุงลังกา ครั้นเมื่อศรีสุวรรณและสินสมุทรออกไปช่วยพระอภัยมณีนั้น ทั้งสองก็ถูกมนต์เสน่ห์ของหญิงชาวลังกา ศรีสุวรรณถูกมนต์เสน่ห์ของนางรำภาสะหรี สินสมุทรถูกมนต์เสน่ห์ของนางยุพาผกา ทั้งสามคนก็ไม่กลับไปกองทัพอีกเลย ครั้นพอสุตสาครอาสาмаแก้มนต์เสน่ห์กลับถูกขโมยไม้เท้าของพระฤาษีไป สุตสาครก็ถูกมนต์เสน่ห์ของนางสุลาลีวัน แต่เมื่อหัสไชยมาแก้มนต์เสน่ห์ได้แล้วพาสุตสาครกลับไป

กองทัพ และเมื่อพระดาบสีจากเกาะแก้วพิสดารมาเทศน์สั่งสอนแล้วนั้นมนเสน่ห์ก็เสื่อมคลายทั้งหมด ทั้งสิ้น ความรักก็เสื่อมลงด้วย แต่ทว่ากษัตริย์ทั้งสองกลับรู้สึกสงสารเห็นใจนางจนกลับกลายเป็นความรักขึ้นมา ดังเช่นคำกล่าวที่ว่า รักเพราะสงสาร ประกอบกับนางทั้งสองนั้นในขณะที่อยู่ในลังกาได้ปรนนิบัติสามีเป็นอย่างดี ครั้นจะจากนางกลับบ้านเมืองของตนจึงรู้สึกสงสารนางเป็นอย่างยิ่ง

ความรักประเภทที่สองคือ วิประลัมภะ คือความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกันหรือพลัดพรากจากกัน กับบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นความรักของชายหญิงที่อยู่ห่างกันมีความคะนองหาซึ่งกันและกัน ดังเช่นความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อนางผีเสื้อสมุทร กล่าวได้ว่าพระอภัยมณีก็รักนางผีเสื้อสมุทรเช่นกัน แต่ไม่ได้รักเพราะรูปร่างหน้าตาที่นางผีเสื้อสมุทรแปลงกายมา พระอภัยมณีรักเพราะคุณงามความดีของนางที่มีความจงรักภักดีต่อพระอภัยมณี นางเป็นภรรยาที่ดีคอยปรนนิบัติสามีและลูกในขณะที่อยู่ในถ้ำ พระอภัยมณีจึงอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรได้ร่วมแปดปี ทั้งๆที่พระอภัยมณีทราบดีว่านางผีเสื้อสมุทรเป็นยักษ์แต่พระอภัยมณีก็มองข้ามสิ่งเหล่านี้ไป โดยมองเฉพาะคุณความดีที่นางมีอยู่ ทำให้ทราบว่าพระอภัยมณีเองก็ไม่ได้รักเฉพาะผู้หญิงที่รูปร่างหน้าตาเพียงอย่างเดียว แต่สุดท้ายแล้วความรักของนางผีเสื้อสมุทรก็จบลงด้วยความตาย เมื่อพระอภัยมณีเป่าปี่ให้นางขาดใจตายเพื่อจะได้ไม่ทำร้ายผู้อื่นอีก พระอภัยมณีก็เสียใจและอธิษฐานขอให้พบเจอกันในชาติต่อไป

กล่าวถึงความรักที่พลัดพรากจากกันระหว่างนางเงือกและพระอภัยมณี กล่าวย้อนไปในตอนที่พ่อแม่ของนางเงือกช่วยพระอภัยมณีหนีออกจากถ้ำของนางผีเสื้อสมุทร พ่อแม่ของนางเงือกถูกนางผีเสื้อสมุทรจับกิน จากนั้นนางเงือกจึงพาพระอภัยมณีหนีไปที่เกาะแก้วพิสดาร พระอภัยมณีถูกตาต้องใจนางเงือกจึงเกี้ยวนางและได้นางเป็นภรรยา จากนั้นไม่นานพระอภัยมณีก็ขอโดยสารเรือของนางสุวรรณมาลีออกจากเกาะแก้วพิสดาร ทั้งๆที่ในขณะที่นั้นนางเงือกกำลังตั้งครรภ์ พระอภัยมณีพยายามพูดโน้มน้าวให้นางเงือกเข้าใจและยอมให้พระอภัยมณีไป โดยสัญญาว่าจะกลับมาหานางเงือก

ในความเห็นของผู้วิจัย ความรักของนางเงือกเป็นความรักที่พลัดพรากและเฝ้ารอลูกและสามีมาตลอด นางเงือกเหลือพระอภัยมณีเป็นที่พึงสุดท้ายในชีวิต ครั้นเมื่อมีบุตรคือสุดสาคร บุตรก็ออกไปตามหาพ่อ เหลือเพียงพระดาบสีที่พ่อพึ่งพาได้ นางจึงเฝ้ารอตามคำที่พระอภัยมณีให้ไว้ว่าจะมารับ ฝ่ายพระอภัยมณีและสุดสาครนั้นก็ติดพันกับสงครามจนไม่ได้กลับไปรับนางจนล่วงเลยเวลาหลายปี ความรักของนางเงือกเป็นความรักที่น่าสงสารและเป็ความรักที่เสียสละเพื่อคนที่รักอย่างแท้จริง

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นเหตุก่อให้เกิดความรักมีหลายเหตุ คือ การได้อยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจจนเกิดเป็นความรัก ความผูกพันใกล้ชิดสนิทสนมรู้จักมักคุ้น การทำกิจกรรมร่วมกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาทำให้เกิดเป็นความรัก หรือแม้แต่การถูกมนต์เสน่ห์ต่างๆ ก็เป็นสาเหตุทำให้เกิด

ความรักขึ้น เหล่านี้เป็นเหตุของความรักประเภทสัมโมคะ มนุษย์ทุกคนย่อมปรารถนาที่จะสมหวังในความรัก ย่อมปรารถนาเป็นผู้ที่ถูกรักและได้รักกันทั้งนั้น ส่วนวิประลัมภะนั้น เป็นความรักของผู้ที่อยู่ห่างกันหรือพลัดพรากจากกันกับบุคคลอื่นเป็นที่รัก ดังเช่น ความรักของนางเงือกที่เฝ้ารอสามีและลูกกลับมาหา ซึ่งก็ไม่สามารถรู้ได้เลยว่าสามีและลูกจะกลับมาเมื่อใด แน่่อนว่าความรักแบบวิประลัมภะนี้คงไม่มีใครรณนาอยากประสบพบเจอเป็นแน่แท้

เมื่อสัมโมคะและวิประลัมภะเกิดขึ้นแล้ว มนุษย์ย่อมนำพาตนเองให้เข้าไปอยู่ในห้วงแห่งความรัก แม้ว่าความรักจะทำให้มนุษย์นั้นเป็นเช่นใดก็ตาม มนุษย์ย่อมทำตามความรู้สึกของตนเอง เหตุแห่งความรักก่อให้เกิดความรักหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นความรักต่อทายาททั้งที่เป็นทายาทจากสายเลือดหรือทายาทไม่ได้มาจากสายเลือด ดังเช่นความรักของนางสุวรรณมาลีที่มีต่อสินสมุทร นางรักสินสมุทรเหมือนลูกแท้ๆ ทั้งที่นางยังไม่มีบุตรแต่นางก็รักและทำทุกอย่างเพื่อสินสมุทรได้แม้กระทั่งสละชีวิตของตนเอง เป็นความรักของแม่บุญธรรมที่ไม่มีข้อแม้ใดๆ มีแต่ความปรารถนาให้ลูกมีความสุขแม้ผู้เป็นแม่ประสบความทุกข์ยาก นางสุวรรณมาลีทำหน้าที่ได้ดีกว่านางผีเสื้อสมุทรผู้เป็นแม่บังเกิดเกล้าเสียอีก รูปแบบความรักต่อบุพการีที่ให้กำเนิดนั้นเป็นการแสดงความรักของลูกที่พึงมีต่อพ่อแม่หรือเรียกว่าความกตัญญู สังคมไทยปลูกฝังให้ลูกมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีพระคุณมาอย่างช้านาน ความกตัญญูจึงเป็นเครื่องหมายของคนดี ดังคำกล่าวที่ว่า คนที่มีความกตัญญูย่อมมีความเจริญ ในพระอภัยมณีได้ถ่ายทอดเรื่องราวของลูกที่มีความกตัญญู เช่น สินสมุทรช่วยพ่อหนีออกจากถ้ำ สุดสาครออกตามหาพ่อ เมื่อมีศึกสงครามก็ช่วยพ่อออกรบ จนได้พบกับความสุขเป็นผลตอบแทนของความกตัญญู แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีลูกที่ไม่นับถือพ่อแม่ไม่นับถือญาติ คือ พระมังคลา ซึ่งเป็นบุตรของพระอภัยมณีและนางละเวง พระมังคลาทำสงครามกับพ่อของตนเอง โดยมี วลายูดาบุตรของศรีสุวรรณ วายุพัฒน์บุตรของสินสมุทร และหัสกันบุตรของสุดสาคร ทั้งสี่คนทำสงครามกับพ่อและญาติของตนเอง ในวรรณคดีไม่ได้กล่าวถึงสาเหตุ แต่จากการศึกษาพบว่าพระอภัยมณีไม่ได้เลี้ยงดูไม่ได้มอบความรักให้พระมังคลา เพราะฉะนั้นพระมังคลาจึงไม่ยอมเชื่อฟังและไม่นับถือพระอภัยมณีก็เป็นได้

ความรักระหว่างเครือญาติก็มีความสำคัญในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ความช่วยเหลือจากเครือญาติมีส่วนสำคัญในการทำสงคราม สอดคล้องกับสังคมไทยที่ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติเดียวกัน ในการรบทุกครั้ง เมืองรมจักร เมืองผลึก และกรุงการะเวก ซึ่งเป็นเมืองเครือญาติเดียวกันเมื่อรู้ว่าวามีศึกแล้วก็รีบส่งทหารออกไปช่วยรบ วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีพยายามสะท้อน

ให้เห็นถึงความรัก ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเครือญาติ สะท้อนให้เห็นความสำคัญของเครือญาติที่มีมานานในสังคมไทย

ความรักต่อเพศตรงข้าม เป็นความรักที่มีอารมณ์หรือความรู้สึกทางเพศเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือไม่มีก็ได้ ความรักต่อเพศตรงข้ามในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีเป็นแกนหลักที่ส่งเสริมทำให้เกิดเรื่องราวต่างๆ เรียกได้ว่าเป็นพื้นเพที่ทำให้เรื่องราวดำเนินไปอย่างมีจุดหมาย โดยมีความรักงูไป

นอกจากนี้ยังมีสาเหตุที่ทำให้เกิดความรักดั่งแนวคิดของพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้นิยามความรักไว้มากมาย เช่น ความรักคือความกำหนดยินดี(ราคะ) คืออาการรักแรกพบ อาการตกหลุมรักเมื่อได้พบหน้า ดังเช่น ความรักของศรีสุวรรณกับนางเกษรา ความรักของพระอภัยมณีกับนางเงือก ความรักคือความทะยานอยาก(ตัณหา) ดังเช่น ความรักของพระอภัยมณีกับนางละเวงวันพา ความรักคือความรักใคร่เชื่อใจ(สเนหะ) ดังเช่น พระอภัยมณีที่มีความห่วงใยต่อนางเงือกที่กำลังตั้งครรภ์ ความรักคือความเพติดเพลิน(นันทิ) ดังเช่น นางสุวรรณมาลีรู้สึกสบายใจและเคลิบเคลิ้มเมื่อได้ฟังเสียงปี่พระอภัยมณี ความรักคือความอยาก(อิฉา) ดังเช่น นางผีเสื้อสมุทรเมื่อได้พบพระอภัยมณีก็หลงรักขึ้นมาทันทีและอยากได้พระอภัยมณีมาเป็นคู่ครองของตน ความรักคือความผูกพัน(ปฏิบัติ) ดังเช่น ความรักของสุคนธ์กับนางเสาวคนธ์ที่เป็นพี่น้องต่างสายเลือดกันมาตั้งแต่เด็กด้วยความสนิทสนมและความผูกพันจึงแปรเปลี่ยนเป็นความรัก ความรักคือความอยากได้(โลภะ) ดังเช่น พระอภัยมณีครั้งเมื่อเห็นนางสุวรรณมาลีก็ตกหลุมรักนางสุวรรณมาลี ทั้งๆที่ในขณะนั้นก็ยังมียางเงือกเป็นภรรยา เรียกได้ว่าพระอภัยมณีไม่รู้จักพอในความรัก ความรักคือความปรารถนาให้คนอื่นมีความสุข(เมตตา) ดังเช่น ความรักของนางเงือกที่มีต่อพระอภัยมณี นางเงือกยอมเสียสละตนเองพาพระอภัยมณีหนีจากนางผีเสื้อสมุทร ความรักคือความสงสาร(กรุณา) เมื่อครั้งพระอภัยมณีศรีสุวรรณ สีนสมุทร และสุคนธ์จะกลับบ้านเมืองของตนเองได้มอบแก้วแหวนเงินทองให้แก่ภรรยาเพราะสงสารและเห็นใจที่นางกำลังตั้งครรภ์ ความรักคือความใคร่(กามะ) ดังเช่น นางผีเสื้อสมุทรแปลงกายเป็นมนุษย์ผู้หญิงที่มีรูปร่างหน้าตาที่สวยงามเพื่อมัดใจพระอภัยมณี และทั้งๆที่พระอภัยมณีก็รู้ดีว่านางผีเสื้อสมุทรเป็นยักษ์แปลงกายมา พระอภัยมณีก็ยังยอมรับนางผีเสื้อสมุทรเป็นภรรยา ความรักคือความพอใจ(ฉันทะ) ดังเช่น นางละเวงที่หลงรักพระอภัยมณี ยอมเสียคำพูดที่ให้ไว้กับบาทหลวง ไม่ฆ่าพระอภัยมณีเพราะนางมีความรักความพอใจที่จะไม่ทำร้ายคนที่นางรัก ความรักคืออารมณ์ที่น่ายกน่าใคร่ (เปมะ) ทุกๆครั้งที่ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี มีการแสดงความรักต่อกัน เช่น การเกี่ยวพาราสี การบอกรัก การแสดงท่าทางแววตา การพูดจาไพเราะอ่อนหวานต่อกัน

นิยามความรักที่พระพุทธเจ้ากล่าวมานั้นนับได้ว่าเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความรัก ซึ่งมี ความสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พระคำพล จันทรโทและพระลอย แดงอิม(2549) ที่ทำวิจัยเรื่อง วิเคราะห์สววรรณคดีที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องลิลาวดี ของธรรมโฆษ พบว่า ศฤงคารสนั่นแสดงให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกพื้นฐาน ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความรักในมนุษย์ โดย มนุษย์มีความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของตัวละครออกมาใน ลักษณะท่าทางต่างๆ เมื่อมีการแสดงพฤติกรรมท่าทางจึงทำให้เกิดความรักในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมาที่ ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ดังเช่น ความรักต่อทายาท ความรักต่อบุพการี ความรักต่อญาติ พี่น้อง และความรักต่อเพศตรงข้าม เป็นไปตามแนวคิดทฤษฎีของนักปราชญ์กรีกโบราณ ที่ได้แบ่ง ความรักออกเป็น 4 ประเภท คือ รักแบบอาภาเปี เป็นความรักที่มีแต่ให้ของพระเจ้าที่ให้กับมนุษย์ ความรักแบบซเรอร์จีโอ เป็นความรักที่มีความรับผิดชอบดูแลซึ่งกันและกันแบบครอบครัว เช่น ความ รักของพระอภัยมณีที่มีต่อสินสมุทรและสุดสาครผู้เป็นลูก พระอภัยมณีดูแลสินสมุทรเป็นอย่างดีครั้ง เมื่ออยู่ในถ้ำ เจ้าลิงกาผู้เป็นบิดาของอุศเรนแสดงความรักที่มีต่อลูกคือการช่วยลูกออกรบ และเมื่อลูก เสียชีวิตเจ้าลิงกาก็ขาดใจตายตามไปด้วย ความรักแบบนี้เป็นความรักที่มีต่อทายาท ส่วนความรักที่มีต่อ บุพการีนั่น จะเห็นได้จากการที่สินสมุทรและสุดสาครช่วยพระอภัยมณีในการออกรบ ครั้งเมื่อพระ อภัยมณีโดนมนต์เสน่ห์ของนางละเวง สุดสาครก็หาวิธีแก้มนต์เสน่ห์ ส่วนความรักของญาติพี่น้องและ คนในครอบครัวที่มีต่อกันก็ปรากฏให้เห็น คือ การช่วยกันทำสงครามกับเมืองต่างๆ เมื่อทราบข่าวก็จะ รีบยกทัพมาช่วยเมืองที่เป็นญาติของตน ความรักแบบที่สาม คือความรักแบบฟีเลโอ เป็นความรัก ความห่วงใยของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังที่พระฤๅษีเกาะแก้วพิสดารเหาะมาเพื่อ เทศนาสั่งสอนกองทัพนางละเวงและนางสุวรรณมาลี จนเกิดดวงตาเห็นธรรม เข้าใจกันและอภัยให้ กัน ความรักประเภทที่สี่ คือ ความรักแบบอีโรส เป็นความรักระหว่างชายหญิง มีความใคร่เข้ามา เกี่ยวข้อง อาจจะเป็นคู่รัก คู่สามีภรรยา ความรักประเภทนี้มีความคาดหวังประกอบ เมื่อไม่ได้อย่างที่ หวังก็จะกลายกลายเป็นความเจ็บปวดท้อใจและสิ้นหวัง ดังเช่นความรักของนางผีเสื้อสมุทร นางผู้อุทิศ ตนให้กับความรัก แปลงกายเพื่อให้ได้ครอบครองพระอภัยมณี ทั้งๆที่ทราบดีว่าพระอภัยมณีไม่ได้ รักนาง ครั้งเมื่อพระอภัยมณีจะหนีจากนาง นางผีเสื้อสมุทรจึงขัดขวางทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้พระอภัยมณี จากไป สุดท้ายแล้วนางผีเสื้อสมุทรก็ตายด้วยความรักที่มีต่อพระอภัยมณี เสียปีของพระอภัยมณีที่ บาดลึกเข้าไปในแก้วหูจนขาดใจตาย ความรักของนางจึงเป็นความรักที่ทำให้เกิดแต่ความทุกข์

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีความรักมากมายหลายรูปแบบที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ตัวละครทุกตัวต่างเกี่ยวข้องกันด้วยความรักในรูปแบบต่างๆ มีความรักเป็นแรงผลักดันในการดำเนินชีวิต ตัวละครมีการระลึกถึงกันและกัน มีความห่วงหาอาทรซึ่งกันและกันทั้งที่เป็นตัวละครเอกและที่ไม่ใช่ตัวละครเอก โดยปรากฏองค์ประกอบ 2 อย่างคือ สัมโภคและวิประลัมภะ ในตัวละครที่แสดงถึงความรักของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระมหากษัตริย์ทองประคำ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศตยการรสนในบทละครสั้นสกฤตเรื่อง ปรียทรรคิกา พบว่า ศตยการรสนในบทละครเรื่องปรียทรรคิกา ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญคือ มีการกล่าวถึงกันและกัน มีความห่วงหาอาทรกันของตัวละครที่เป็นตัวเอก มีองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ สัมโภค เป็นความซาบซึ้งในความรักของผู้ที่อยู่ด้วยกันและ วิประลัมภะ เป็นความซาบซึ้งความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน

พฤติกรรมและการแสดงออกของตัวละครในเรื่องพระอภัยมณี ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ กุลธิรัตน์ บุญธรรม(2556) ศึกษาเรื่อง วิเคราะห์ศตยการรสนในบทเพลงของปาน ธนพร แวกประยูร พบว่า ตัวละครยึดความรักเป็นเป้าหมายหลักในชีวิต เมื่อตัวละครได้รับความรักแล้วจะมีความสุข มีความหวัง ซึ่งเป็นลักษณะของความรักที่มีความสุขเพราะได้รัก สุขเพราะได้ดูแลห่วงใยซึ่งกันและกัน เช่น ความรักของพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี ความรักของศรีสุวรรณกับนางเกษรา ความสุขแม้จะต้องต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ แต่ก็เพราะมีกำลังใจ เช่น ความรักของพระอภัยมณีกับนางละเวงวันพา ตลอดจนสุขเพราะได้อยู่ร่วมครองรักกัน เช่น ความรักของสินสมุทรกับนางสร้อยสุวรรณนางจันทร์สุดา ความรักของสุคนธ์กับนางเสาวคนธ์ ซึ่งตรงข้ามกับความรักที่ไม่สมหวัง เมื่อมนุษย์ไม่สมหวังในความรักก็จะโศกเศร้าเสียใจ มีอาการอาลัยอาวรณ์ ประชดประชัน หึงหวง ทูรันทุราย ไม่กินไม่นอน ทำร้ายผู้อื่นและทำร้ายตนเอง จึงก่อให้เกิดความทุกข์ต่างๆ ตามมา เช่น ความรักของนางผีเสื้อสมุทร เกิดจากทุกข์เพราะรักมากเกินไปจนทำร้ายผู้อื่นและสุดท้ายตนเองก็ต้องตามเพราะความรัก

ด้วยความรักของพระอภัยมณี ตัวละครเอกที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่างๆ เริ่มตั้งแต่ยังเป็นหนุ่มเมื่อมีความรักในวัยนี้เป็นวัยที่คิดคะนอง อยากลองอยากรู้ไปเสียทุกสิ่ง พระอภัยมณีมีความสัมพันธ์กับนางผีเสื้อสมุทรซึ่งเป็นยักษ์ เมื่อหนีออกมาจากนางผีเสื้อสมุทรได้ก็มาพบรักกับนางเงือกจนได้เป็นภรรยาคนที่สอง ครั้นพอหลงเรือของนางสุวรรณมาลีออกจากเกาะแก้วพิสดารก็พยายามเกี่ยวนางสุวรรณมาลี แต่ยังไม่ทันได้อภิเษกกับนางสุวรรณมาลีก็รับนางวาฬเป็นสนมอีกคน จากนั้นนางวาฬจึงช่วยออกอุบายจนพระอภัยมณีได้อภิเษกกับนางสุวรรณมาลี ครั้นพอได้พบกับนางละเวงก็เกิดหลงรักนางละเวง

และตามเข้าไปอยู่ในกรุงลังกา พระอภัยมณียอมทิ้งบ้านเมืองของตน ตัดขาดญาติมิตรเพื่อจะได้อยู่กับนางละเวง ความรักของพระอภัยมณีในขั้นนี้สอดคล้องกับทฤษฎีของ Lasswell ซึ่งกล่าวไว้ว่า ในทางจิตวิทยา ความรักมี 3 ระยะ ในตอนนี้พระอภัยมณีอยู่ในระยะที่ 1 เรียกว่า Romantic love หรือ fall in love ระยะนี้จะมีแต่ความรักความหลง ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจ ดังคำกล่าวที่ว่า ความรักทำให้คนตาบอด ระยะที่ 2 เรียกว่า Logical Sensible love คือความรักแบบมีเหตุผล การใช้อารมณ์เริ่มลดลงและเริ่มมีเหตุผลมากขึ้น จะเริ่มเห็นความจริงมากขึ้น เห็นข้อเสียของอีกฝ่ายมากขึ้น ดังเช่นที่พระอภัยมณีที่กำลังหลงใหลนางละเวง แล้วนางสุวรรณมาลีมาตาม เกิดการปะทะคารมกัน พระอภัยมณีเห็นกิริยาท่าทางของนางสุวรรณมาลีที่กำลังแสดงอาการหึงหวงสามี ซึ่งต่างจากนางสุวรรณมาลีที่ยังเป็นสาวเมื่อครั้งก่อนโดยสิ้นเชิง ทั้ๆที่เมื่อก่อนนั้นเคยเกี่ยวพานางสุวรรณมาลีเพื่อให้นมาเป็นภรรยาของตน ร้องให้พุ่มพวยเสียใจเมื่อนางสุวรรณมาลีไม่ยอมอภิเษก เมื่อกาลเวลาผ่านไปความรักที่มีในระยะที่ 1 ก็ลดลง เมื่ออย่างเข้าสู่วัยชรา พระอภัยมณีเริ่มประจวบจึงตัดสินใจออกบวช ยกบ้านเมืองให้ลูกหลานดูแลต่อจากตน ความรักของพระอภัยมณีเข้าสู่ระยะที่ 3 เรียกว่า Lifelong friendship คือความรักแบบฉันท์เพื่อน เมื่อพระอภัยมณีออกบวช นางสุวรรณมาลีและนางละเวงก็ติดตามสามีออกบวชด้วย จากที่ผ่านเรื่องราวต่างๆมามากมาย ผ่านประสบการณ์ต่างๆ ผ่านศึกสงครามมานับครั้งไม่ถ้วน เห็นความทุกข์ยากต่างๆ ในทำสงคราม การฆ่าฟันเจ็บป่วยของทหาร การแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นชิงบ้านเมือง ผ่านความเป็นความตาย ความสูญเสียความพลัดพราก ความสุขความสมหวัง ด้วยสังขารที่ร่วงโรยไปตามกาลเวลาทำให้พระอภัยมณีมองเห็นสัจธรรมของมนุษย์ ว่าเป็นของไม่เที่ยง มีเกิดมีแก่มิเจ็บและก็ต้องมีตายเป็นธรรมดา พระอภัยมณีจึงตัดสินใจออกบวช

ในตอนนี้สุนทรภู่สะท้อนให้เห็นว่าทุกสิ่งในโลกนี้ล้วนอนิจจัง คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่มีอะไรเป็นสิ่งที่ยั่งยืนเพราะสรรพสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งที่ปรุงแต่งมา ย่อมมีลักษณะเป็นอนิจจัง เพราะเหตุนี้ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้คนเราไม่ยึดมั่นถือมั่นเพราะไม่มีอะไรอยู่คงที่ให้อยึดถือ สิ่งที่จะอยู่กับคนเราไปตลอดก็คือคุณงามความดี และการประพฤติปฏิบัติของตัวเรานั้นเอง ดังพระพุทธศาสนาได้พึงสอนไว้ว่า บุคคลใดที่ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมมีหลักธรรมะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ บุคคลนั้นย่อมจะมีชีวิตที่ดี มีความสุขความเจริญ

วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดเรื่องราวของความรักของมนุษย์และอมมนุษย์ที่อยู่ในวงจรของความรัก ตัวละครทุกตัวที่อยู่ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีต่างทำเพื่อความรัก ทั้งความรักต่อทายาท ความรักต่อบุพการี ความรักต่อญาติพี่น้องและความรักต่อเพศตรงข้าม พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงออกมาก็เพราะเกิดจากรัก ความรักทำให้คนเราเจริญเติบโต

ไปในทางใดก็ได้ ความรักทำให้คนเรามีพลังสามารถทำอะไรได้ทุกอย่างเพื่อความรัก เพื่อได้ครอบครองในสิ่งที่ต้องการแม้ว่าตัวเองจะต้องทุกข์ทนเหมือนนางผีเสื้อสมุทร ความรักและความศรัทธาทำให้ นางเงือกครอบพระอภัยมณีกลับมายังเกาะแก้วพิสดาร ความรักความหึงหวงทำให้นางสุวรรณมาลีต้องออกทำสงครามกับนางละเวง จนเกิดการสูญเสียตามมา ความรักทำให้เกิดความโลภอยากได้ครอบครองของนางละเวงทำให้ต้องแย่งชิงพระอภัยมณีด้วยการใช้มนต์เสน่ห์ ส่วนความรักของพระอภัยมณีนั่นเป็นความรักที่ไม่มีข้อแม้ใดๆ มีความรักให้กับทุกคนทั้งมนุษย์และอมมนุษย์ ทั้งชนชาติเดียวกันและต่างชนชาติ และไม่ได้คำนึงถึงรูปร่างหน้าตา เพราะพระอภัยมณีรักผู้หญิงที่คู่คุณความดีและความสามารถ หากจะถามว่ามนุษย์อย่างเราๆไม่มีความรักได้หรือไม่ ผู้วิจัยคงจะตอบว่าคนเราไม่มีความรักไม่ได้ เพราะความรักมีหลากหลายรูปแบบ ไม่จำเป็นว่ามนุษย์ต้องมีความรักต่อมนุษย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น มนุษย์อาจจะมีความรักต่อสิ่งอื่น ต่อสิ่งรอบตัวก็ได้เพียงแต่ว่าควรมีความรักที่สร้างสรรค์ ไม่ใช่ความรักที่ทำลาย เพราะในที่สุดแล้วมนุษย์ต้องการความรักไว้หล่อเลี้ยงจิตใจ ดังคำกล่าวของท่าน ว.วชิรเมธี ที่กล่าวไว้ในรายการคมธรรมประจำวันว่า เหตุที่มนุษย์ต้องมีความรักนั้นเพราะว่า มนุษย์เป็นปุณฺชนที่มีสัญชาตญาณพื้นฐาน คือ ความรัก ความโลภ ความโกรธและความหลง มนุษย์ต้องการความมั่นคงในจิตใจและในชีวิตของตน มนุษย์มีรากร่วมทางวัฒนธรรมบางอย่างร่วมกัน เช่น สายเลือดเดียวกัน ชาติเดียวกัน ศาสนาเดียวกัน วัฒนธรรมเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ป็นสาเหตุให้มนุษย์ยังคงเวียนว่ายในวัฏจักรความรักไม่จบไม่สิ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

การวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีตามวิจัยนี้ สามารถนำไปใช้ได้ดังนี้

1. นำคุณค่าจากความรักที่ได้จากการวิจัยวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีนี้ไปประยุกต์ใช้อย่างสร้างสรรค์
2. ใช้เป็นแนวทางในการอ่านวรรณคดีเรื่องอื่นๆเพื่อให้เกิดความซาบซึ้งโดยไม่มีอุปสรรคขัดขวางความซาบซึ้งในอารมณ์รัก

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยต่อไป

การวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีตามวิจัยนี้ สามารถนำไปใช้ในการทำวิจัยได้ดังนี้

1. วรรณคดีชุดการรสนในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ
2. วรรณคดีชุดการรสนในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากชุดการรสนในวรรณคดีชุดการรสนในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ

